Letter to the Editor

• Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat.2025;11(1):1-9
• Journal Homepage: https://journals.sbmu.ac.ir/jrrh

The Interaction of Modern Medicine and Pure Islam in the Field of Medical Research

Saeed Soleymani*

Department of Islamic Studies, Medicine and Religion Research Center, Kerman University of Medical Sciences, Kerman, Iran.
***Correspondence** should be addressed to Dr. Saeed Soleymani; Email: s.soleymani@kmu.ac.ir

Article Info

Received: Aug 16, 2024
Received in revised form: Oct 2, 2024
Accepted: Dec 7, 2024
Available Online: Mar 21, 2025

Keywords:
Research ethics
Islam
Medical research
Jurisprudence

https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i1.46144

Human history has been intertwined with religion, and humanity has never seen itself as independent of it. On the one hand, in the modern world, with the presentation of new definitions of religion by Auguste Comte, such as the theory of "family resemblance" or the establishment of "humanism" as a religion, or viewing the common religions as an opiate, as proposed by Karl Marx, have been a way to counter theistic schools, especially monotheistic ones (1).

Ernest Renan, while acknowledging the impossibility of eradicating interest in religion and the persistence of religion, considers psychological and social factors as influential in the emergence and inclination towards religion through atheistic approaches. Others, with a mistaken notion, believe in a concealed God, while some have resorted to psychological complexes (such as the Oedipus or Electra complex). Figures like Feuerbach, Ludwig, Erich Fromm, and Marx have developed the theory of self-alienation (2, 3). However, each of these theories faces serious challenges, and even Western philosophers do not agree on a single principle. Nevertheless, it seems that the emergence of religion and its intertwining with human nature indicates God's will to guide humanity, fully manifested in the triangle of revelation, reason, and instinct (4).

The expression "humanity's expectation from religion" instead of "need for religion" is another Western effort to enslave the path to perfection and absolute light. The new face of the Western world is seen as a conflict between science and religion; Max Weber, in a world that claims rationalism, believes that we must choose the best means to achieve our goals, whether it be extreme rationalism, which is the other side of the coin of extreme reasoning, or critical rationalism, which asserts that religious systems should be critiqued with reason all of which confront moderate rationalism within the Islamic Ahl al-Bayt school (5).

Modern scientific inquiry, based on the principles mentioned above, limits sources of knowledge to experience and deprives itself of knowledge sources such as revelation, reason, and intuition (6). The field of medicine, which emerged in the West with these presuppositions, soon faced serious challenges, as the advancement of medical science was contingent upon extensive research and experiences, raising important questions. Some of these research areas include:

1. Interventions in cell nuclei and the possibility of changes in individuals' genetic traits;
2. Unprecedented expansion of human ability to manipulate reproduction and prevent it;

This work is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

3. Extensive research on embryos and their tissues;
4. Research on terminally ill patients and those in the last days of their lives;
5. Research on specific groups, such as death row inmates, the insane, and children;
6. Research on a new drug to replace an old one.

Extreme empiricism and rationalism in the West, along with the foundations mentioned at the beginning of this text, led to medical experiments and research conducted by physicians in Nazi camps, which instilled fear in humanity regarding such advancements. Consequently, in 1978, the U.S. National Committee that oversees the protection of individuals and animals in research established the following principles: 1) Respect for individual autonomy (based on humanism), 2) The pursuit of beneficial and useful actions (based on secular instrumental rationalism) (7, 8), 3) Prevention of harm (based on humanism), and 4) Justice (based on secular instrumental rationalism).

In this context, "ethics in research" has been discussed with specific foundations; however, since most Western intellectuals base science and experience on consequentialism, where the value of any action is determined by its outcome, it seems that the issue of ethics in research remains unresolved.

Researchers in the health field are concerned about what is right and wrong, and there are disagreements among them. This inconsistency in medical research arises from differences in the principles and viewpoints of individuals, as ethics in research has not yet addressed the challenges of medical research.

One topic that necessitates a response due to numerous inquiries from the Muslim medical community and is a controversial issue is the explanation of Islamic regulations alongside the issue of ethics in research. This is because Islam, within the school of Imamiyah, draws upon moderate rationalism and can fill the ethical gaps in research.

After the glorious victory of the Islamic Revolution in Iran, various ethical charters in the field of medicine have been written, which have brought the teachings of Islam to aid research ethics. However, the medical community faces daily challenges with increasing violations in various fields of medical research conducted on humans and animals. As a proposed framework, considering the teachings and principles of Islam, the ethics and moral principles governing medical research can be categorized into three main branches:

1. General jurisprudential requirements:

1.1. Life and the life of oneself and others: "...and do not kill yourselves; indeed, Allah is Most Merciful to you[1]" (8).

1.2. Health: "...and do not throw yourselves into destruction."[2] The researcher must safeguard their own and others' life and health during their medical research.

1.3. Independence and freedom of the subject: The subject should not participate in medical research without consent and under coercion[3], as religious texts establish the principle of non-coercion (8).

1.4. Informed consent: Any secrecy regarding medical research from the subject is considered deceitful. As Imam Sadiq (AS) said: "Deceit towards a believer is forbidden (9, 10)."

1.5. The principle of "minimum risk," which Islam refers to as the rule of "No harm and no harming" (9).

1.6. Confidentiality: Information obtained from the subject must be treated as confidential. Imam Ali (AS) said: "The right to every secret is to be preserved" (11).

1.7. Fairness: The researcher must treat the subject with justice and fairness, free from undue influence.

1.8. Honesty: The researcher must be truthful and maintain integrity in their research; "O you who believe, fear Allah and be with the truthful"[4] (8).

1.9. Responsibility: The researcher must assure the subject that they feel responsible for them. Imam Kazim (AS) said: "What you are responsible for is the most obligatory action upon you" (12).

2. Specific Jurisprudential Criteria:

2.1. Inherent dignity of human beings: "And We have certainly honored the children of Adam"[5]. The researcher must not act in a way that undermines human dignity.

2.2. Divine Ownership; the life of every human is given to them by God; therefore, their status is that of a trustee who must be trustworthy; 'it is He who created death and life'[6].

[1]. Surah Al-Nisa, Verse 29: '... And do not kill yourselves! Indeed, Allah is ever Merciful to you'.
[2]. Surah Al-Baqarah, Verse 195: 'And do not throw [yourselves] with your [own] hands into destruction'.
[3]. Surah Al-Baqarah, Verse 256: 'There shall be no compulsion in [acceptance of] the religion.
[4]. Surah At-Tawbah, Verse 119: 'O you who have believed, fear Allah and be with the truthful'.
[5]. Surah Al-Isra, Verse 70: 'And We have certainly honored the children of Adam'.
[6]. Surah Al-Mulk, Verse 2: 'It is He who created death and life'.

This work is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

2.3. Preservation of the dignity of the subject if they are Muslim: In conflicts between the life of a Muslim and a non-Muslim, the life of the Muslim takes precedence (13).

2.4. Promotion of humanity: The researcher should strive to preserve the human race and enhance the quality of human life (14).

3. Criteria based on Sharia

From a jurisprudential perspective, medical research is primarily permissible, but depending on the circumstances surrounding medical investigations, the following categories are proposed:

3.1. Obligation of research: Research on "necessary topics and human dilemmas" is obligatory, provided all religious guidelines are followed.

3.2. Recommended research: Research aimed at improving health and enhancing the quality of treatment, such as finding new medications, is recommended.

3.3. Permissibility of research: Research conducted solely to uncover a pure scientific truth, without practical application, is permissible.

3.4. Disapproved research: Research concerning individuals who have reservations about participating in research for specific reasons is considered disapproved, as long as it does not cause physical harm.

3.5. Prohibition of research: Any research whose subject matter contradicts religious law or does not adhere to religious guidelines -such as failing to preserve the life and dignity of a Muslim- is prohibited.

In conclusion, it is requested that the esteemed editor provide the ground for further research and case studies on emerging medical issues, ensuring that, in addition to examining the criteria for research ethics, more attention is paid to jurisprudential, religious, and Islamic criteria.

Please cite this article as: Soleymani S. The Interaction of Modern Medicine and Pure Islam in the Field of Medical Research. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(1):1-9. https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i1.46144

This work is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

رسالة إلى المحرر

● مجلة البحث في الدين و الصحّة.١٤٤٦;١١(١):٩-١
● موقع المجلة على شبكة الإنترنت: http://journals.sbmu.ac.ir/jrrh

تفاعل الطب الحديث مع الإسلام الأصيل في مجال الأبحاث الطبية

سعيد سليماني*

قسم علوم الشريعة، مركز أبحاث الطب والدين، كلية الطب، جامعة كرمان للعلوم الطبية، كرمان، إيران.

*المراسلات الموجهة إلى الدكتور سعيد سليماني؛ البريد الإلكتروني: s.soleymani@kmu.ac.ir

معلومات المادة

الوصول: ١١ صفر ١٤٤٦
وصول النص النهايي: ٢٨ ربيع الاول ١٤٤٦
القبول: ٥ جمادي الثاني ١٤٤٦
النشر الإلكتروني: ٢٠ رمضان ١٤٤٦

الكلمات الرئيسة:
أخلاق البحث
الإسلام
البحوث الطبية
الفقه

لطالما كان تاريخ الإنسان تاريخاً دينياً ولم ينفصل الدين في يوم من الأيام عن الإنسان ولم ير الإنسان نفسه في غنى عن الدين؛ لكن إن نظرنا إلى الموضوع من زاوية أخرى سنرى أنّ التوجهات الحديثة تقدّم قراءات مختلفة من الدين كالتعريف الذي يقدّمه أوغوست كونت[1] عن الدين في نظرية «التشابه الأسري» أو تأسيس دين «الإنسانية» أو اعتبار الدين «افيون الشعوب» لدى كارل ماركس[2]؛ كانت هذه القراءات تسعى لمواجهة الدين الإلهي خاصة الأديان التوحيدية (١).

من ناحية أخرى يُذعن إرنست رينان[3] باستحالة إلغاء الدين وطمس رغبة الإنسان في الدين وبقاءه؛ بيد أنّه يتطرّق إلى الدين من خلال التوجه الإلحادي ويعتقد أنّ الأسباب النفسية والإجتماعية كانت العامل الأساس في ظهور الدين وتوجّه الإنسان نحوه. وطرح البعض الآخر تصورات خاطئة وأكّدوا على إله الفراغات كما استدلت جماعة بعُقد نفسية مثل (عقدة أوديب و الكترا[4])؛ وطوّرت جماعة أخرى من أمثال فويرباخ، ولودويج، وأريك فروم[5] وماركس نظرية الإستلاب (٢، ٣). لكن جميع هذه النظريات تواجه تحديات كبيرة بحيث لا يتفق عليها حتى الفلاسفة الغربيين أنفسهم. ومع ذلك يبدو أنّ ظهور الدين وامتزاجه بكينونة الإنسان وفطرته توحي بوجود إرادة أودعها الله في كيان الإنسان لهدايته؛ هداية تتجلّى في مثلث الوحي، والعقل، والفطرة (٤).

وفي الآونة الأخيرة استبدل الغرب تعبير «توقع الإنسان من الدين» بتعبير «الحاجة إلى الدين» ليكبّل الإنسان بقيود المادة ويحول بينه وبين الوصول إلى الكمال والنور المطلق. يتجلّى العالم الغربي الحديث من خلال الصراع بين العلم والدين ويروّج لوجود هذا الصراع. يؤكّد ماكس فيبر في العالم الذي يتغنّى بقوّته العقلية على ضرورة إختيار أفضل وسيلة لنيل الأهداف؛ فإمّا النزعة العقلانية المتطرفة وهي الوجه الآخر لعُملة النزعة الإستدلالية المتطرفة وأنهما وجهان لعُملة واحدة، وإما العقلانية النقدية التي تؤمن بنقد الأنظمة الدينية نقداً عقلياً وتؤكد على ضرورة عقلَنَة الدين؛ كل هذه التيارات الفكرية تتنافى مع العقلانية المعتدلة التي تؤكّد عليها مدرسة إسلام أهل البيت (٥).

توجز النزعة العلمية الحديثة بالمبادئ المذكورة آنفاً، مصادر المعرفة ولا ترى للمعرفة مصدراً سوى التجربة؛ فهي تى نفسها في غنى عن مصادر المعرفة الأخرى أي الوحي، والعقل، والشهود (٦). اما علم الطب الذي بسط سيطرته بفضل الفرضيات المسبقة المذكورة أعلاه، ما عتّم أن واجه تحديات وعقبات كبيرة؛ ذلك لأنّ تقدّم علم الطب مرهون بالبحوث والدراسات والتجارب ذات النطاق الواسع ولهذا طرح أسئلة في غاية الأهمية؛ بعض مجالات البحث هي كالتالي:

1) Auguste Comte
2) Karl Marx
3) Ernest Renan
4) Oedipus complex, Electra Complex
5) Feuerbach, Ludwig, Erich Fromm

يخضع هذا العمل للرخصة التالية Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

١- التصرّف في نواة الخلايا وإمكانية إحداث تغييرات في خصائص الأفراد الجينية؛

٢- قدرة الإنسان المعاصر الكبيرة جداً في التحكم بعملية التناسل وحرّيته في تحديد النسل والتصدي للتكاثر وتحديد التناسل.

٣- البحوث الطبية الواسعة حول الأجنّة وأنسجة الجنين.

٤- البحث حول الأمراض المستعصية وإجراء بحوث على المرضى الميؤوس من علاجهم والذين يمضون آخر أيام حياتهم.

٥- اجراء بحوث على الأفراد الذين يواجهون حالات إستثنائية مثل المحكوم عليهم بالإعدام، والمختلين عقلياً والأطفال.

٦- بحوث حول عقار جديد لإستبداله بعقارات القديمة.

النزعة التجريبية والعقلانية المتطرفة في الغرب والمبادئ المذكورة آنفاً، أدّت إلى إجراء إختبارات طبية غريبة قام بها المعسكر النازي في الغرب؛ ما أفضى إلى حالة من الخوف والذعر من التقدم البشري. وانطلاقاً من هذا التخوف والذعر من إنفلات الإنسان، بادرت اللجنة الوطنية الأمريكية في عام ١٩٧٨ بصياغة قانون لحماية الإنسان والحيوان في البحوث والإختبارات الطبية وأقرّت النبود القانونية التالية: ١) احترام استقلال الفرد (على أساس المبادئ الإنسانوية)، ٢) القيام بالأعمال المفيدة والنافعة (على أساس المبادئ العقلانية الآلية العلمانية)، ٣) منع الإضرار بالآخر (على أساس المبادئ الإنسانوية)، و٤) العدالة (على أساس المبادئ العقلانية الآلية والعلمانية) (٧, ٨). فقد طُرحت قضية «الأخلاق في البحث العلمي» من منظور مبادئ خاصة؛ لكن بما أنّ معظم المفكرين الغربيين اشترطوا النتيجة كشرط أساس للعلم والتجربة ووجّهوا العلم نحو النتيجة ولم يروا قيمة للعلم دون النتيجة الملموسة، يبدو أنّ إشكالية الأخلاق بقت عالقة في مجال البحث العلمي.

يخشى علماء الصحة من تحديد الصائب وغير الصائب ويختلف الكثير منهم حول معرفة الصحيح عن الخطأ؛ وهذا الإختلاف في نتائج البحوث الطبية ناجم عن الإختلاف في مبادئ وآراء الباحثين؛ لأنّ الأخلاق في البحث لم يعد قادراً على الإستجابة للمعضلات العالقة في محال الدراسات الطبية.

فإحدى المواضيع الهامة التي لابد من الردّ لما لها من أهمية ولما يطرح حولها من أسئلة في عالم الطب، هي تحديد القوانين الإسلامية إلى جانب موضوع الأخلاق. لأنّ الإسلام في المدرسة الإمامية يستقي وجوده من العقلانية المعتدلة وهو قادر على ملء الفراغ الأخلاقي في البحوث الطبية.

بعد انتصار الثورة الإسلامية في إيران وضعت الكثير من المواثيق الأخلاقية في مجال الطب كلها تعتمد على إسلام أهل البيت وتساعد على تنمية الأخلاق في الطب؛ اما الطب المعاصر فقد بات يواجه الكثير من الأعمال والبحوث اللاأخلاقية التي يجريها علماء الطب على الإنسان والحيوان على حد سواء ولا يعبأ الطب المعاصر بشأن الإنسان ومنزلته.

لكن يمكن النظر إلى الأمر من زاوية مختلفة والركون إلى التعاليم الإسلامية ووضع المبادئ الأخلاقية في الإسلام كمعيار للبحوث الطبية وتقسيم هذه المبادئ الأخلاقية إلى ثلاثة أقسام وهي:

١- المتطلبات الفقهية العامة

١-١- تكريم حياة أنا والآخر «...وَ لا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُمْ رَحيما»[١] (٨).

١-٢- الصحة «...وَ لا تُلْقُوا بِأَيْديكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ»[٢] (٨). ينبغي على الباحث أن يحافظ على حياة الآخرين وسلامتهم في عملية البحث والتحقيق.

١-٣- حرية المشاركة في التحاليل الطبية؛ بتعبير آخر لا ينبغي إرغام الفرد على المشاركة في الإختبار الطبي. لأنّ النصوص الدينية تؤكد على حرمة الإكراه والإجبار (٨) في الدين ويمكن سحب هذه الحرمة على المجالات الأخرى ومنع إرغام الأفراد على قبول ما لم يرغبوا به.

١-٤- نفي التكتم والتستر؛ لأنّ التكتم على الفرد وإجراء دراسات وبحوث طبية لم يكن على بيّنة منها تندرج ضمن الإحتيال والتدليس؛ فقد يقول الإمام الصادق (ع) «غَبْنُ الْمُؤْمِنِ حَرَام» (٩, ١٠).

١-٥- مبدأ «الحد الأدنى من المخاطر» في الإسلام الذي يُعرف بقاعدة «لاضرر ولاضرار» (٩).

١-٦- مبدأ «صيانة السر»؛ يجب الحفاظ على الأسرار التي يفشيها الفرد عند الإختبار والتحليل الطبي وتفادي وضعها للعلن. فقد يقول الإمام علي (ع): «حق كل سرّ أن يُصان» (١١).

١-٧- مبدأ الإنصاف؛ يجب أن يُنصف الطبيب المريض أو أي فرد يخضع للتحاليل الطبية ويتعامل معه بعدل.

١-٨- مبدأ الصدق؛ يجب على الباحث أن يكون صادقاً في البحث العلمي «يا أَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقين»[٣] (٨).

١-٩- مبدأ المراقبة؛ يجب على الباحث أن يطمئن الخاضع للإختبار بأنّه مسؤول عما يجري عليه. يقول الإمام الكاظم حول هذا الأمر: «أَوْجَبُ الْعَمَلِ عَلَيْكَ مَا أَنْتَ مَسْئُولٌ عَنِ الْعَمَلِ بِه» (١٢).

٢- المعايير الفقهية

٢-١- كرامة الإنسان؛ يقول القرآن «وَ لَقَدْ كَرَّمْنا بَني آدَمَ»[٤]. يجب على الطبيب أن يحترم كرامة الإنسان ولا ينال مع حرمته وكرامته أثناء البحث أو بعده.

٢-٢- الإقرار بأن الملك لله وحده؛ الحياة فرصة وهبها الله للإنسان؛ لهذا يجب أن يأمن هذه الأمانة ولا يخونها؛ «الَّذي خَلَقَ الْمَوْتَ وَ الْحَياةَ»[٥].

---

[١] سوره النساء، آلآية ٢٩
[٢] سوره البقره، آلآية ١٩٥
[٣] سوره التوبه، الآية ١١٩
[٤] سوره الإسراء الآية ٧٠
[٥] سوره الملك، الآية ٢

يخضع هذا العمل للرخصة التالية Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

٢-٣- إحترام شأن الفرد الخاضع للإختبار إن كان مسلماً؛ لأنّه في حالات التزاحم بين الحياة والإضرار بالمسلم والكافر؛ ينبغي تفضيل المسلم على الكافر؛ لأنّ الأولوية للمسلم (١٣).

٢-٤- مبدأ تكريم الإنسان؛ يجب أن يكرّس الباحث جهوده في سبيل حفظ النسل البشري وصيانته وتحسين حياة الإنسان (١٤).

٣- المعايير الشرعية

يبيح الفقه الإختبارات الطبية للوهلة الأولى، لكن بما أنّ كل تحليل طبي يطرأ عليه قضايا عارضة، يمكن تقسيم البحوث الطبية إلى الأقسام التالية:

٣-١- وجوب البحث: البحث حول القضايا «الضرورية والتحديات البشرية» مع احترام جميع الأحكام الشرعية والإمتثال لها، أمر واجب.

٣-٢- استحباب البحث: البحث حول القضايا التي تساعد على الإرتقاء بمستوى الصحة والإرتقاء بمستوى القطاع الصحي، مثل إيجاد عقارات جديدة، من المستحبات التي يوكد الدين على استحبابها.

٣-٣- إباحة البحوث: ان كان البحث من أجل كشف حقيقة علمية محضة واستخدامها في مجال العلم، فهو مباح.

٣-٤- كراهة البحث: إن لم يرغب الأفراد في المشاركة في البحث فإنّ إرغامهم على المشاركة فيه كراهة؛ والكراهة هذه منوطة بعدم إلحاق الضرر بحياتهم.

٣-٥- حرمة البحث: إن كان البحث مخالفاً للأحكام الشرعية أو لم تراع فيه أحكام الشرع، كعدم احترام حياة الإنسان المسلم وحياته، فهو محرّم شرعاً.

في النهاية نطلب من رديس التحرير أن يوفّر الأرضية اللازمة للقيام بالمزيد من البحوث حول القضايا المستحدثة في علم الطب لتمهيد الأرضية الضرورية لدراسة المعايير الأخلاقية، والمعايير الفقهية، والدينية، والإسلامية في البحوث العلمية.

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Soleymani S. The Interaction of Modern Medicine and Pure Islam in the Field of Medical Research. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(1):1-9. https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i1.46144

يخضع هذا العمل للرخصة التالية Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

• مجلهٔ پژوهش در دین و سلامت. ۱۴۰۴؛۱۱(۱):۹- ۱
• وب‌سایت مجله: http://journals.sbmu.ac.ir/jrrh

نامه به سردبیر

تعامل پزشکی نوین و اسلام ناب در حوزهٔ پژوهش‌های پزشکی

سعید سلیمانی*

گروه معارف اسلامی، مرکز تحقیقات طب و دین، دانشگاه علوم پزشکی کرمان، کرمان، ایران.

***مکاتبات** خطاب به دکتر سعید سلیمانی؛ **رایانامه:** s.soleymani@kmu.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۲۶ امرداد ۱۴۰۳
دریافت متن نهایی: ۱۱ مهر ۱۴۰۳
پذیرش: ۱۷ آذر ۱۴۰۳
نشر الکترونیکی: ۱ فروردین ۱۴۰۴

واژگان کلیدی:
اخلاق پژوهش
اسلام
پژوهش‌های پزشکی
فقه

تاریخ بشر با دین آمیخته بوده است و آدمی هیچ‌گاه خود را بی‌نیاز از آن ندیده است؛ از سویی در دنیای نوین با ارائهٔ تعاریف جدید آگوست کنت[1] از دین مانند نظریهٔ «شباهتِ خانوادگی» یا بنانهادن دینِ «انسان‌ستایی» یا افیون دانستنِ دین‌های رایج که کارل مارکس[2] آن را مطرح کرده است، راه مقابله با مکاتب خداباور به‌ویژه مکاتب توحیدی در پیش گرفته شده است (۱).

ارنست رنان[3] با اقرار به محال‌بودن محو شدن علاقه به دین و باقی‌ماندن دین، همچنان با رویکردهای الحادی، عواملِ روانی و اجتماعی را در پیدایش و گرایش به دین مؤثر دانسته است. برخی دیگر نیز به تصورِ غلط، قائل به خدای رخنه‌پوش و برخی دیگر دست به دامانِ عقده‌های روانی (عقدهٔ ادیپ یا الکترا[4]) شده‌اند؛ امثالِ فویرباخ، لودویگ، اریک فروم[5] و مارکس نظریهٔ از خودبیگانگی را پرورش داده‌اند (۲, ۳). البته هر کدام از این نظریات با چالش‌های جدّی مواجه است که حتی خودِ فلاسفهٔ غرب بر اصل واحدی توافق ندارند. با این همه به نظر می‌رسد پیدایش دین و آمیختگی آن با سرشت انسان حاکی از ارادهٔ خدا برای هدایت آدمیان است که تجلی کامل آن در مثلث وحی و عقل و فطرت متمثل می‌شود (۴).

تعبیرِ «انتظار بشر از دین» به‌جای «نیاز به دین» از دیگر تلاش‌های غرب برای به اسارت گرفتن راه رسیدن به کمال و نور مطلق است. چهرهٔ جدید دنیای غرب تعارض علم و دین قلمداد می‌شود؛ ماکس وبر[6] در دنیایی که دم از عقل‌گرایی زده می‌شود، معتقد است که باید بهترین وسیله برای دستیابی به اهداف خود را برگزینیم؛ یا عقل‌گرایی افراطی که روی دیگرِ سکهٔ دلیل‌گراییِ افراطی است یا عقل‌گرایی انتقادی که معتقد است نظام‌های دینی را باید با عقل نقد کرد؛ همگی در رویارویی با عقل‌گرایی اعتدالی در مکتب اسلام اهل بیتی قرار گرفته‌اند (۵).

علم‌ورزی نوین با مبانی‌ای که در بالا ذکر شد، منابع معرفت را در تجربه خلاصه می‌کند و خود را از منابع معرفتی یعنی وحی، عقل و شهود محروم می‌کند (۱). علم پزشکی که با پیش‌فرض‌های مذکور در غرب رواج یافت، دیری نگذشت که با چالش‌های جدی روبه‌رو شد؛ زیرا پیشرفت علم پزشکی منوط به تحقیقات و تجربیات گسترده بود و پرسش‌های مهمی را به وجود آورد؛ برخی از این حوزه‌های تحقیقاتی عبارتند از:

۱- تصرفات در هستهٔ سلول‌ها و امکان تغییرات در خصوصیات ژنتیکی افراد؛
۲- گسترش بی‌سابقهٔ توانایی انسان در دخل و تصرف در مسیر تولید مثل و جلوگیری از آن؛
۳- پژوهش‌های گسترده دربارهٔ جنین و بافت‌های آن؛

[1]) Auguste Comte
[2]) Karl Marx
[3]) Ernest Renan
[4]) Oedipus complex, Electra Complex
[5]) Feuerbach, Ludwig, Erich Fromm
[6]) Maximilian Weber

این کار از مجوز Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) تبعیت می‌کند.

۴- پژوهش دربارهٔ بیماران درمان‌ناپذیر و کسانی که روزهای آخر حیاتِ خود را می‌گذرانند؛

۵- پژوهش دربارهٔ گروه‌های خاص مانند محکومان به اعدام، دیوانگان و اطفال؛

۶- پژوهش دربارهٔ دارویی جدید برای جایگزینی داروی قدیمی.

تجربه‌گرایی و عقل‌گراییِ افراطی در غرب همراه با مبانیِ ذکرشده در ابتدای همین نوشته منجر به آزمایش‌ها و تحقیقات پزشکی‌ای شد که به واسطهٔ پزشکان در اردوگاه‌های نازی انجام می‌گرفت و این موجب وحشت انسان از این نوع پیشرفت می‌شد؛ ازاین‌رو، در سال ۱۹۷۸ کمیتهٔ ملی آمریکا که حمایت از افراد و حیوانات را در تحقیقات بر عهده داشت، اصول ذیل را پایه‌گذاری کرد: ۱) احترام به استقلال فردی (با مبنای اومانیسمی)، ۲) انجام اقدامات مفید و سودمند (با مبنای عقل‌گرایی ابزاریِ سکولاری)، ۳) جلوگیری از آسیب‌رسانی (با مبنای اومانیسمی) و ۴) عدالت (با مبنای عقل‌گرایی ابزاریِ سکولاری) (۶، ۷). در این بین اخلاق در پژوهش با مبانیِ خاصی مطرح شد؛ اما چون بیشتر روشنفکران غرب پایهٔ علم و تجربه را بر مبنایِ نتیجه‌گرایی و اینکه ارزش هر عمل بر اساس نتیجهٔ آن تعیین می‌شود، بنا نهاده بودند، هنوز به نظر می‌رسد مشکل اخلاق در پژوهش حل‌نشده باقی است.

پژوهشگران عرصهٔ سلامت دربارهٔ آنچه درست و نادرست است نگرانند و در این باره بین آنان اختلاف وجود دارد و این ناسازگاری‌ها در تحقیقات پزشکی ناشی از اختلاف در اصول و دیدگاه‌های افراد است؛ زیرا هنوز اخلاق در پژوهش نتوانسته است جوابگوی معضلات پژوهش‌های پزشکی باشد.

یکی از موضوعاتی که به‌دلیل پرسش‌های فراوان جامعهٔ پزشکی مسلمان، پاسخگویی به آن ضروری می‌نماید و طرح آن راهگشا است، تبیین ضوابط اسلامی در کنار موضوع اخلاق در پژوهش است؛ زیرا اسلام در مکتب امامیه از عقل‌گرایی اعتدالی مایه می‌گیرد و می‌تواند خلأهای اخلاق در پژوهش را پر کند.

پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی در ایران منشورهای اخلاقی مختلف در حیطهٔ پزشکی نگاشته شده است که اسلام اهل بیتی را به کمک اخلاق پژوهش برده است؛ اما دنیای پزشکی هر روز با گسترش تخلف در زمینه‌های مختلف پژوهش‌های پزشکی که دربارهٔ انسان و حیوان انجام می‌گیرد، مواجه است. به‌عنوان طرح پیشنهادی با توجه به آموزه‌ها و تعالیم دین اسلام می‌توان اخلاق و اصول اخلاقی حاکم بر پژوهش‌های پزشکی را در سه شاخهٔ اصلی دسته‌بندی کرد:

۱- بایسته‌های عام فقهی

۱-۱- حیات و زندگیِ خود و دیگران؛ «...وَ لا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللهَ كانَ بِكُمْ رَحيما»[۱] (۷).

۲-۱- سلامت؛ «...وَ لا تُلْقُوا بِأَيْديكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ»[۲] (۷). پژوهشگر باید در مسیر پژوهش‌های پزشکی خود حافظ جان و سلامت خود و دیگران باشد.

۳-۱- استقلال و آزادیِ آزمودنی؛ یعنی با اکراه در پژوهش‌های پزشکی شرکت نکند؛ زیرا متون دینی اصل نبود اکراه و اجبار[۳] (۷) را برای انسان در حیطهٔ دین پایه‌گذاری کرده است و با اولویت می‌توان اکراه را در سایر موارد نفی کرد.

۴-۱- بایستگی اطلاعِ آزمودنی؛ زیرا هرگونه مخفی‌کاری دربارهٔ پژوهش‌های پزشکی از شخصِ آزمون‌شونده فریبکاری و تدلیس حساب می‌شود؛ همان‌طور که امام صادق (ع) فرموده‌اند: «غَبْنُ الْمُؤْمِنِ حَرَام» (۸، ۹).

۵-۱- اصلِ «حداقلِ خطر» که در اسلام با عنوان قاعدهٔ «لاضَرر و لاضِرار» (۸) به آن اشاره شده است.

۶-۱- اصلِ «حفظِ اسرار»؛ اطلاعاتی که از آزمودنی در تحقیق به دست می‌آید باید محرمانه تلقی شود؛ در این زمینه حضرت علی (ع) فرموده است: «حق کل سر أن یصان» (۱۰).

۷-۱- اصلِ انصاف؛ پژوهشگر باید بدون اعمالِ نفوذ و با رعایت عدالت و انصاف با آزمودنی برخورد کند.

۸-۱- اصلِ صداقت؛ پژوهشگر باید واقعیت‌گو باشد و در پژوهش درستی و صداقت داشته باشد؛ «يا أَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقين»[۴] (۷).

۹-۱- اصلِ مراقبت؛ پژوهشگر باید به آزمودنی اطمینان دهد که مسئولیتِ وی را بر عهده گرفته است. امام کاظم (ع) فرموده است: «أَوْجَبُ الْعَمَلِ عَلَيْكَ مَا أَنْتَ مَسْئُولٌ عَنِ الْعَمَلِ بِهِ» (۱۱).

۲- معیارهای خاص فقهی

۱-۲- کرامت ذاتی انسانی؛ «وَ لَقَدْ كَرَّمْنا بَني آدَمَ»[۵]. پژوهشگر نباید به‌گونه‌ای رفتار کند که به کرامت انسان‌ها لطمه بزند.

۲-۲- مالکیتِ خدایی؛ حیاتِ هر انسانی از خدا به او داده شده است؛ ازاین‌رو شأن او شأنِ امانت‌دار است که باید امین باشد؛ «الَّذي خَلَقَ الْمَوْتَ وَ الْحَياةَ»[۶].

۳-۲- حفظِ شأنِ آزمودنی در صورت مسلمان بودنِ وی؛ زیرا در مقامِ تزاحم بین حیات و آسیب فرد مسلمان با کافر، اولویت حیات مسلمان است (۱۲).

۴-۲- اصل ارتقای انسانی؛ پژوهشگر باید تلاش خود را در جهت حفظ نسل انسان و ارتقای بهره‌وری از حیات انسان به کار گیرد (۱۳).

---

[۱] سورهٔ النساء، آیهٔ ۲۹: «...و خودکشی نکنید! خداوند نسبت به شما مهربان است».

[۲] سورهٔ البقره، آیهٔ ۱۹۵: «خود را به دست خود به هلاکت نیفکنید».

[۳] سورهٔ البقره، آیهٔ ۲۵۶: «در دین اکراهی نیست...».

[۴] سورهٔ التوبه، آیهٔ ۱۱۹: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از (مخالفت فرمان) خدا بپرهیزید و با صادقان باشید».

[۵] سورهٔ الإسراء، آیهٔ ۷۰: «ما آدمیزادگان را گرامی داشتیم».

[۶] سورهٔ الملک، آیهٔ ۲: «آن کس که مرگ و حیات را آفرید».

این کار از مجوز Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) تبعیت می‌کند.

۳- معیارهای شرعی

از نظر فقهی پژوهش‌های پزشکی در وهلۀ اول مباح است اما با توجه به عناوین عارضه بر پژوهش‌های پزشکی اقسام زیر مطرح می‌شود:

۳-۱- وجوبِ پژوهش: پژوهش دربارۀ موضوعات ضروری و معضلات بشری با رعایت تمام ضوابط شرعی واجب است.

۳-۲- استحبابِ پژوهش: پژوهش دربارۀ موضوعات در جهت ارتقای بهداشت و افزایش کیفیت سطح درمان مانند یافتن داروهای جدید مستحب است.

۳-۳- اباحۀ پژوهش: پژوهش فقط برای کشف یک حقیقت علمی محض بدون وجود کاربرد عملی مباح است.

۳-۴- کراهت پژوهش: پژوهش دربارۀ افرادی که به دلایلی برای شرکت در پژوهش کراهت دارند، البته به شرط نرساندن خسارت جانی، مکروه است.

۳-۵- حرمت پژوهش: به‌طور کلی هر پژوهشی که موضوع آن خلاف شرع باشد یا ضوابط شرعی در آن رعایت نشود، مثلاً حیات و ارزش مسلمانی حفظ نشود، حرام است.

در پایان از سردبیر محترم تقاضا می‌شود که بستر تحقیقات بیشتر و بررسی‌های موردی در مسائل نوپیدای پزشکی را ایجاد کند تا علاوه بر بررسیِ معیارهای اخلاق پژوهش، به معیارهای فقهی، دینی و اسلامی هم بیشتر توجه شود.

استناد مقاله به این صورت است:

Soleymani S. The Interaction of Modern Medicine and Pure Islam in the Field of Medical Research. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(1):1-9. https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i1.46144

References

1. Yosefian H. Kalam-e Jadid. Qom: Moasseseh Amoozesh va Pazhuhesh Imam Khomeini; 2011.

2. Vajdi MF. Dayerat al-Maaref al-Qharn al-Rabee Ashr. Beirut: Dar al-Maref.

3. Hick J. Philosophy Of Religion, Translated by Salki, B. Tehran: Al-Hoda International Publications; 2012.

4. Kashanimovahhed B, Hosseinian-sarajehloo F, Bahrami AR, Shokri-Khoubestani M, Abdoljabari M. Spiritual Health in the Iranian Elderly: A Systematic Review. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2020;6(2):129-47.

5. Soleimani S, Abdoljabari M, Allahdadi R, Fatemi-Amin N, Karamkhani M. The Scope of Reason's Authority in Legal Reasoning Regarding Health Issues. Journal of Pizhuhish dar din va salamat. 2024;10(3):124-38.

6. larijani B. Pezeshk va Molahezat-e Akhlaghi. Tehran: Baray-e Farda; 2014.

7. The Holy Quran. Translated by: Hossein Ansarian. Tehran: Dar al-Quran al-Karim.

8. Koleini MB. al-Kafi. 4 ed. Tehran: Dar al-Kitab al-Islami; 1987.

9. Ansari M. al-Makaseb al-Moharamat va al-Bye va al-Kheirat. 1 ed. Qom: World Congress Commemorating Sheikh Azam Ansari; 1994.

10. Ibn Abi al-Hadid A. Sharh-e Nahj al-Balaghah by Ibn Abi al-Hadid. Qom: Ayatollah al-Marashi al-Najafi; 1984.

11. Majlesi MB. Bihar al-Anvar. Beirut: Dar Al-Ehya' Al-Toras Al-Arabi; 1983.

12. Soleymani S. The Criterion for Determining Treatment Priority in the Patients. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2022;8(1):1-8.

13. Soleymani S, Farhadzadeh AM. The Consistency between Health Fields and Religion in their Approach to Covid-19. Journal of Pizhuhish dar din va salamat. 2020;6(2):180-6.

این کار از مجوز Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) تبعیت می‌کند.